

Roskildes Beliggenhed og Navn.

Ved Chr. Christensen.

— — —
Liber Daticus Roskildensis, Roskilde Gavebog, anlagt ca. 1274, indledes, hvad der er ganske enestaaende for lignende danske Bøger, med en geografisk-astronomisk Bestemmelse af Roskilde. Af denne Indledning har Haandskrifterne bevaret et Brudstykke, som i Oversættelse lyder:

... men Længdeforskellen er 5 Grader og 25 Minutter. Og det er en Afstand i Sted paa 358 Milesten. Men Tidsforskellen er omtrent 22 Minutter af en Time, det vil sige en Tredjedel og omtrent en Tredivtedel af en Time. Thi saa meget ligger Roskilde vestligere end Rom. Den direkte Afstand mellem disse Byer er altsaa 933 Milesten. Breddeforskellen mellem Roskilde og Jerusalem er 23 Grader, 12 Minutter og 16 Sekunder. Og det er en Afstand i Sted paa 1544 Milesten; thi saa meget ligger Roskilde nordligere. Men Længdeforskellen er 26 Grader. Og det er en Afstand i Sted paa 1733 Milesten og omtrent 3 Stadier. Men Tidsforskellen er 1 Time og 44 Minutter af en Time, d. v. s. $2 \times L (= 50)$ og en Femtendedel af en (Time): thi saa meget ligger Roskilde vestligere end Jerusalem. Den direkte Afstand mellem disse Byer er altsaa 1800 Milesten ...

Da den unge Jesuitpater, Dr. *Alfred Otto* i Efteraaret 1933¹⁾ forsvarede sin Doktorafhandling om Roskilde Gavebog, opponerede ex auditorio Adjunkt *J. O. Arhnung*, Roskilde. Hans Opposition var grundig og dybtgaaende; den affødte af den ene af de beskikkede Opponenten, Professor *Arup*, Komplimenten „min lærde Ven, cand. mag Arhnung“. I sin Opposition kritiserede Arhnung bl. a., at Præsides ikke gør noget alvorligt Forsøg paa at rette et Par Fejl, som Af-

skriverne har begaaet i den omtalte geografisk-astronomiske Indledning. Dernæst fortsatte Opponenten dette Afsnit af sit Indlæg, og jeg citerer her ordret efter Manuskript, som Hr. Arhnung velvilligt har overladt mig:

Hvorfor skaffer De ikke oplyst, om Bredde- og Længdeforskel og Tidsforskel mellem Roskilde og Jerusalem er rigtige? Astronomen Luplau Janssen oplyser: Breddeforskellen Roskilde—Jerusalem *er* $23^{\circ} 52' 4''$, hvilket stemmer forbavsende godt med Tekstens $23^{\circ} 12' 16''$. En anden Opgivelse, der stemmer forbavsende godt, er Afstanden Roskilde—Rom, der *er* ca. 900 Milesten, mens Teksten har 933 Milesten.

Altsaa, indtil en Nøjagtighed af Minutter kunde Munke i Roskilde for snart 700 Aar siden bestemme Breddeforskellen mellem Roskilde og Jerusalem.

— — —

I Aarene fra 1760 til sin Død i 1787 var Mag. *Hans Christian Saxtorph* først Konrektor, siden Rektor ved Roskilde Skole. Han udmærkede sig selvfølgelig som hin Tids Lærde ved korrekt, klassisk Latinitet, men tillige var han en dygtig Lærer i Fysik og Matematik, en praktisk, fingernem Mand, der med egen Haand lavede Barometre, Termometre, astronomiske Kikkerter og andre fysiske og matematiske Instrumenter og Maaleredskeer²). I Aarene efter 1762 ledede han for den første Greve Holstein til Ledreborg Opmaalingen og Udskiftningen af de Gaarde fra Rorup og Glim, som nu ses langs den skønne Ledreborg Allé. Han gjorde trigonometriske Højdemaalinger og *bestemte Roskildes Polhøjde*. Hans Elev — og sikkert ogsaa her hans Medarbejder — var Astronomen *Thomas Bugge*. Denne oplyser i et af sine Skrifter³), at der i Dagene 16., 17. og 18. August 1725 „i Roeskilde gandske nær ved Domkirken“ er foretaget 7 Observationer af Polhøjden, og Middeltallet for disse Observationer er $55^{\circ} 38' 28''$. Professor, Dr. *N. E. Nørlund*, Direktør for Geodætisk Institut, oplyser venligst paa Forespørgsel, at Polhøjden for Roskilde Domkirkes sydlige Taarns Spir er $55^{\circ} 38' 33,47''$.

Altsaa med 5 Sekunders Nøjagtighed har Rektor Saxtorph — eller hans Elev Thomas Bugge — med deres Maalinger og Apparater i denne Sommer for 170 Aar siden kunnet bestemme, hvor vi *er*, naar vi staar ved Domkirken.

Og med kun 3 Miles Afvigelse fra Nutidens Opmaaling havde Roskilde Munke for snart 700 Aar siden beregnet Afstanden fra Roskilde til Rom.

Ved et Stævne som dette tør det ikke være helt ved Siden med Tak og Beundring at kaste et Blik tilbage paa, hvad de Gamle ved Grundighed og Taalmodighed og — hvad vi synes — primitive Hjælpemidler har naaet i Retning af Nøjagtighed.

— — —

Efter disse Par Ord om, hvor vi *staar*, hvor vi *er*, geografisk set i Forhold til den vide Verden om os, nogle Bemærkninger om Stedets Navn:

Den gængse, mest kendte Forklaring paa Bynavnet Roskilde er Roarskilde, *Roeskilde*, Byen, som har Navn efter Kilderne og Kong Roar, Ro.

Denne Tydning er gammel, men har ikke tilfredsstillet alle, egentlig aldrig rigtig tilfredsstillet, og der er gennem Tiderne fremsat andre. Det blev en Tid utvivlsomt, at Bynavnet kom af Rosenkilde, *Rosekilden*, som Maglekilde kaldtes i gamle Dage. Man henviste til Byens gamle Segl, hvor der under Fuglen ses en Kildebrønd, paa hvilken der flyder Roser. Man har ogsaa prøvet paa at tolke Forleddet som (h)ross, Hoppe, altsaa Hoppekilde, *Hestekilde*.

I den nyeste Tid er der fremkommet nye Udlægninger. En for Egnens historiske Minder stærkt interesseret Mand, Forfatteren *Hans Hansen-Valløby*, Baldersbrønde, har fornylig⁴⁾ fremsat den Gisning, at Navnet kommer af de rustne eller røde Kilder. Vitterligt er det, at en af Byens Kilder, Sct. Ibs, stadig rinder med et stærkt jernholdigt, rustfarvet Væld, og at et Kildeofferfund fra Broncealderen blev gjort i et gammelt, stærkt okkerførende, altsaa rødligt Kildeløb. Byens eller Bopladsens Navn skulde altsaa oprindelig være Rustkilde, lig *Rødkilde*.

Den kendte Stednavnegransker, Pastor C. V. Frederiksen, Thoreby paa Lolland, der tidligere har skrevet om Oprindelsen til Roskilde, fremsætter en anden, ny Forklaring⁸⁾: Roskilde betyder *Kilde*, Helsekildested, *hvor der gror Ros*, nu Kors(ved), den Busk, som bærer Korsbær, et af vore Forfædres allervigtigste Lægemidler til at holde Maven i Orden med.

Lad os da nu se et Øjeblik paa disse Forklaringer eller Opfattelser, idet vi ikke tager det som vor Opgave at bedømme, men kun at referere, saaledes som det ogsaa fra første Færd er paapeget over for Indbyderne til dette Stævne. Vi begynder med det nyeste.

— — —

Hans Hansen-Valløby mener med sin Tolkning med utvivlsom Sikkerhed at kunne føre Roskildes Navn helt tilbage til Bronzealderen. Pastor Frederiksen imødegaa ham med baade sproghistoriske og kulturhistoriske Grunde. Traps Danmark har ganske vist om et fynsk Rødkilde⁹⁾, at dets Navn kommer af de mange jernholdige Kilder omkring Gaarden, der farver Jorden rød, men af Bogen „Frederiksborg Amts Stednavne“⁷⁾ fremgaar, at ogsaa Stednavneudvalget er noget betænkelig ved at give sig Okker i Vold som fuldtud fyldestgørende Forklaring paa vore „Rødkilder“. Pastor F. henleder Opmærksomheden paa, at Germanerne og Nordboerne havde et særligt Ord for rustfarvet, jernholdigt Vand, nemlig *Saks*⁸⁾, ogsaa bevaret hos os i Stednavne, f. Eks. Saksild⁹⁾ øst for Odder. Endelig hævder Pastor Frederiksen, at Forleddene i vore gamle Stednavne, jo ældre de er, aldeles afgjort er Navneord, ikke Tillægsord. Udelukket er Muligheden af, at *Ros* kunde være opr. *Rust*, der baade i Germanisk og Nordisk betyder Skovbakke, Lund.

— — —

Hansen-Valløby har Ret i, at Roskilde har faaet Navn efter sine Kilder. Deri giver Pastor Frederiksen ham Medhold, og selv gaar han ud herfra i sin Tolkning af Navnet. Denne Tolkning og andre Bynavnes Forklaring er fremsat i talrige Opsats¹⁰⁾ og Bladartikler om Plantenavne i Stednavne. Hvad særlig Navnet Roskilde angaar, fremfører han

den Kendsgerning, at Stednavne med *Ros* eller *Kors* til Forled saa tidt har samme Efterled, saa *Ros* og *Kors* i Oprindelse og Betydning maa være det samme. Men hvad betyder da *Ros* eller *Kors*? Hidtil har man nøjedes med at tænke paa det kristne *Kors* eller paa det endnu ældre Vejviserkors. Men det kan ogsaa være den vejviservareliggende *Korsbærtorn*, *Korsved*, *Rhamnus cathartica*, der tidt gror sammen med *Tørstetræ*, *Rhamnus frangula*, ligeledes et af vore Forfædre meget skattet *Lægemiddeltræ*, ogsaa udnyttet til Farvning.

Roskilde, opr. Roskilding, jvf. de ældste Mønters Roscelden, skulde altsaa betyde: Stedet forsynet med en Kilde med *Korsebærtorn*. Forklaringen med *Kong Ro* reduceres af Pastor Frederiksen til en Munkefantasi af ringe historisk Værdi.

Kun parentetisk her, hvor vi alene beskæftiger os med Roskildes Navn, skal lige nævnes, at Pastor Frederiksen fører sin Teori videre ud. Gamle Stednavne bliver efter hans Mening i den romanagtige Lejrekrønne til Personnavne. Det gælder ikke alene *Ro* (eller *Hroar*). Ogsaa *Yrsa* og *Adils* er hentet fra Roskildes egne Stednavne. *Yrsa* f. Eks. genfindes i *Hyrsegade*, *Ørsegade*, nu *Hersegade*. Ogsaa den dunkle Forklaring til *Grønnegade* i *Resens Kort*¹¹⁾: „Grønnegade 1572. Grønningorum in Frisia platea“ oplyses ud fra et Plantenavn. *Jac. Kornerup* tvivler selv, naar han¹²⁾ prøver at forklare det saaledes, at der her, i *Grønnegade*, engang har boet nogle Folk fra *Groningen* i *Frisland*, maaske *Vævere* eller andre *Fabrikanter*. Pastor Frederiksen mener¹³⁾, at der med denne Forklaring i Virkeligheden er fortalt, at *Grønnegade*, „*Gaden*“ eller *Pladsen* med *Grønninger*, i ældre Tid hed *Frisegade*, hvad der hentyder til, at der dér i gamle Dage har groet *Fris*, d. e. *Vrie(s)*, *Vrietræer* eller *Tørstetræer*, *Rhamnus frangula*.

Men tilbage til vort Bynavn.

— — —

En Tolkning af Forleddet som (h)ross, „*Hoppe*“, har den Skavank, at Ordet er meget daarligt bevidnet i Dansk¹⁴⁾. *Hoppekilde* eller *Hestekilde* skulde altsaa være en *dansk Hippokrene!* — Kilden i det gamle *Hellas*, der mentes udsprunget ved et Hovslag af *Pegasus* og ansaas for *Musernes* inspirerende Kilde.

— — —

I 2den Udgave af Salmonsens skriver Oberst M. Sand: Byens Navn kommer utvivlsomt af „Rosenkilden“, som Maglekilde kaldtes i gamle Dage, og der henvises til Dr. Henry Petersens Artikel om Kongsgaarden i Roskilde i Historisk Tidsskrift¹⁵).

Uden om Dr. Henry Petersens Afhandling kommer man ikke, naar man beskæftiger sig med Byens antikvarisk-topografiske Historie. Den udmærker sig ved en rig Samling af Materiale og en selvstændig Behandling af Stoffet og nye Synspunkter. Mange kender ikke den 45 Aar gamle Afhandling, der er gemt i Historisk Tidsskrift, og vi gengiver derfor her nogle af Forf.s Betragtninger over Bynavnet og dets Forbindelse med en af Kilderne.

At Byen skyldte en Konge, Kong Roar, sin Anlæggelse ved Kilden, som har hans Navn, fortæller Saxo, og en Roars Kilde findes jo endnu ved Staden. Underligt synes det at være, at denne Kilde, der aldrig vides at have haft nogen fremragende Betydning, og som ligger saa lavt, nordlig ved Sct. Olsgade, uden for det bebyggede Areal, kan have givet Staden Navn¹⁶). Skulde man fremhæve nogen enkelt Kilde, som kunde have givet Anledning til Byens Anlæg og Navn, saa vides jo Maglekilde stedse at have haft en Forrang, der er tilstrækkelig bekendt for vor Tid og for en fjærn Fortid er antydet i selve Navnet. Men Roskilde havde jo mange Kilder, og den stærke Vandkraft har tidligt i Middelalderen foranlediget Opførelsen af adskillige Møller, der næppe alle har været Melmøller.

Roskilde Borgere var i Middelalderen ikke saa tilbøjelige til at slutte sig til Saxos Etymologi for Byens Navn. Deres Fortolkning af Navnet var *Rosenkilde*. I Stadens Segl ses under Fuglen med de udspilede Vinger, der antages at forestille Høg og hentyde til Sagnet om Høgekjøbings Flytning til Roskilde, en af en Mur omgivet Kildebrønd, paa hvis Vande Roser flyder. Denne etymologiske Antydning sættes endda først ved Midten af 14. Aarh. ind i Seglet paa en Tid, da Sagnet om den kongelige Grundlægger maatte være kendt af Borgmestre og Raadmænd, og antages at have tiltalt Smagen. I det ældste Segl, hvis Stempel synes graveret ca. 1200, ses Kildebrønden uden Roser.

Rosekilden eller *Rosenkilden* er efter Dr. Marius Kristensens Mening en ren humanistisk Forklaring fra ca. 1500¹⁷). Christiørn den II's fuldtro Mand Peder Lille kalder sig Petrus Parvus Rosæfontanus, og det er i god humanistisk Stil. I Discipelfortegnelsen i Rektor Blochs Skolehistorie finder vi ned til 1699 Disciple, der til deres latiniserede danske Navne følger Rosæfontanus. Bynavnet Roskildes Tydning som Rosekilden er af kulturhistoriske Grunde umulig, da Bynavnet er ældre end Ordet *Rose* i Dansk.

— — —

Den gængse Opfattelse er, som vi begyndte, (Kong) Ros Kilde. Den er i det mindste 700 Aar gammel. Navnet opfattes da som sammensat af et RoiR (hos Islænderne Hroarr), i Ejeform *Rois* og *kælda* („Kilde“). Omkring 1307 finder vi paa Islandsk¹⁸) Udtrykket „*til Roiskelldu*“, og det er nok det ældste Eksempel paa nordisk Sprog. Formodentlig var Forklaringen allerede da gammel. 100 Aar før har Saxo den samme Forklaring af Forleddet. Det er vanskeligt at komme uden om saa gammel en Tolkning, skriver Dr. Marius Kristensen¹⁹) og tilføjer straks: Men den har sine Vanskeligheder. I Kilder, der stammer fra Danmark helt tilbage til 1000, finder vi aldrig *Rois*—, men kun *Ros*—, og uagtet *Kilde* i de Tider stadig hedder *kældæ* (*kælda*), er Efterleddet altid —kild. At Udtalen, som jo paa Egnen er *Raa—skylle*, stemmer med de gamle *danske* Former, gør det ikke bedre. Trods alle Indvendinger, der kan gøres, er der dog næppe tilstrækkelig Grund til at forlade den 700-aarige Forklaring. Vore Købstadnavne har været saa vekslende Kaar undergivet, at man i dem maa være forberedt paa uforklarlige Ændringer.

Trods alt, slutter Dr. Marius Kristensen, holder jeg paa (Kong) Ros Kilde, men, føjer han til, aflægge Ed paa den Forklaring tør jeg ikke.

Lysten til at tolke Stednavne har ikke alene været at træffe hos Videnskabsmændene. Folket har selv ejet denne Trang, der jo bl. a. har faaet Udtryk i en Mængde navnegivende Sagn. I ovenstaaende Fremstilling finder man Bekræftelse herpaa for Roskildes Vedkommende. Kong Ro, Byens Grundlægger eller den, efter hvem Roskilde har faaet Navn, synes at være en virkelig historisk Personlighed.

Han omtales i de angelsachsiske Oldkvad „Vidsid“ og „Beowulf“ og maa have levet i sidste Halvdel af 5. Aarh. Ogsaa Axel Olrik ansaa Traditionen om Bynavnets Oprindelse fra Kong Ro for at indeholde rigtige Træk.

NOTER.

- 1) 19. Oktober 1933.
- 2) Han forfærdigede „i Roskilde en Transporteur med Transversalscala af Messing, en astronomisk Cirkel af Staal og Messing, med libelle d'eau o. s. v., med hvilket Instrument han tilligemed sin fordums Elev Th. Bugge, der ofte besøgte ham, anstillede mange Observationer, saavel astronomiske som Landmaaling ved Astrolabium, gjorde trigonometriske Højdemaalinger og bestemte Roskildes Polhøjde“. Bloch: Roskilde Domscoles Historie I, S. 69.
- 3) Beskrivelse over den Opmaalings-Maade, som er brugt ved de Danske geographiske Karter, København 1779, Side 117.
- 4) Kronik i Roskilde Tidende 5. Juli 1935.
- 5) Først i Privatbrev til C. Chr. af 28. Januar 1935, derefter, efter Hansen-Valløbys Artikel, i Kronik i Roskilde Tidende 13. Juli 1935.
- 6) Trap, Bd. IV, Kbhvn. 1923, S. 724.
- 7) 1929, S. 53.
- 8) Jvf. Torps Ordbog 1919, S. 565.
- 9) 1203 Saxwæl, opr. Saksvadl, lille Vadested med rustfarvet Vand.
- 10) Jvf. bl. a.: Loll. F.'s Hist. Samf. Aarvog 1928, S. 174, ibd. 1931, S. 112. Berlingske Aften 6. Febr. 1934. Berlingske Morgen 15. Aug. 1934, mange spredte Bladartikler.
- 11) Udg. 1929, S. 5.
- 12) „Roskilde i gamle Dage“, 1892, Side 3.
- 13) Privatbrev til C. Chr. 28. Januar 1935.
- 14) Dr. Marius Kristensen i Privatbrev til C. Chr. 24. Januar 1935.
- 15) 6. R. II, 1890, S. 352.
- 16) Roars Kilde har i Mands Minde været ubetydelig. Den piblede ud paa Olsgadebakken et Stykke syd for Ejendommen „Sct. Mariahøj“. Vældet ligger endnu i Dvale i en Brønd i Direktør O. Lützhøft's Have og kan godt kaldes til Live.
- 17) Mon? Seglet med Roserne er da ældre, forekommer 1386. (Oplysningen skylder jeg Magister V. Hermansen.)
- 18) I Konungs annall under 1157 (oplyst af Dr. Mar. Kr.).
- 19) I ovennævnte Privatbrev af 24. Januar 1935.

E. S.

Allerede under Hjemstavnsstævnet gjorde Sognepræst P. Severinsen, Bringstrup, mig opmærksom paa, at der her paa Sjælland findes endnu et Roskilde, nemlig en nu udtørret Kilde i Bringstrup. Jeg ser, at Pastor Severinsen senere har fremsat Meddelelsen paa Tryk (i „Ringsted Folketidende“s Julenummer 1935), og han mener, at Roskilde, baade Kilden ved Isefjord og den ved Bringstrup, betyder Hestekilde (af ross, Hest).